

JAK VIDÍM BOŽENU NĚMCOVOU

200. výročí narození spisovatelky

Starší slovenští literární historikové prý o Boženě Němcové psali jako o „našej Boženke“. V čem to je, když někdo odjinud zdomácní a je přijat v zemi, v níž se ocitl svým působením? Odpověď není tak složitá, i když nejednoduché a skoro pracné je objasnění toho jevu. Je to v lásce. Teprve ona dá punc práci člověka ve prospěch etnicky jiného světa. Miluješ Dunaj? Napiš o něm báseň. Miluješ slovenské básníky? Propaguj je doma, přelož, vydej knihu. Máš ráda slovenštinu? Pokus se ji si osvojit.

A co Ty, Barboro, Tys šla na dřeň tam, kde se teprve rýsoval povrch. Předběhlas všechny, Čechy i Slováky, s prezentací českého i slovenského národního lidového bohatství. Ty ses mu obdivovala, Tys mu dala kus svého života a prožilas díky tomu mnoho radosti, ale i zklamání.

Pozdější slovenští literární historikové už prý tak důvěrně o Boženě Němcové nepsali. Proč se změnil vztah a také názor na její působení na Slovensku? Podle mne to mělo logiku vývoje a nezaslouží si to žádnou výtku.

Česká spisovatelka Božena Němcová, spolu s Karlem Hynkem Máchou a Josefem Kajetánem Tylem zakladatelka novodobé české povídky, první žena, která upozornila na existenci a naléhavost tzv. ženské otázky i na nutnost řešit sociální poměry v Čechách, se narodila 5. února 1820 ve Vídni. Ale upozorňuji předem, že některá data z jejího života jsou jen domněnky.

Podobizeň české spisovatelky Boženy Němcovej, rod. Panklovej, jednej zo zakladateľov modernej českej prózy (foto zo zbierok LA SNK)

Dodneška se badatelé nemohou shodnout i v tom, kdo byli její rodiče. Chceme-li určit matku a otce, je ve hře několik párů. Já jen tak pro kratochvíli uvedu (bez výčtu pravděpodobných důkazů, které se dají nalézt např. v diplomové práci Terezy Šotolové z Karlovy univerzity v Praze nazvané *The other Life, Druhý život Boženy Němcové*), které pravděpodobné rodiče uvádějí spekulující autoři:

- Matka Terezie Novotná, otec panský kočí Jan Pankl, v nové hypotéze byla Terezie Novotná (nar. 1805, nepravděpodobná čtrnáctiletá matka) vyměněna za její starší sestru Marii Magdalénu Terezii, nar. v roce 1797.
- Matka Kateřina Vilemina Zaháňská, kněžna na Ratibořickém panství, otec Clemens Wenzel Lothar Metternich, významný rakouský politik.
- Matka Dorothea Périgord-Talleyrand, nejmladší nevlastní sestra Kateřiny Zaháňské, otec Karel Clam-Martinič, mladý hrabě a pobočník Karla Filipa ze Schwarzenberga.
- Matka Klara Bressler, schovanka Kateřiny Zaháňské, otec Clemens Wenzel Lothar Metternich.
- Matka seňora Sabasa Francisca Garcia, neteř španělského politika E. P. de Castro, otec Francisco José de Goya, proslulý španělský malíř (tuto teorii zastává pravnuček Boženy Němcové, MUDr. Tomáš Němec).

Je to úsměvné a ptáme se, zda je to vůbec důležité, avšak historie se nedá jen tak opít rohlíkem, chce mít na všechno doklad, proto zkoumá a zkoumá, vytvářejí se hypotézy, žádná není a už asi nebude pevná, něco přijmout můžeme. A nic to nemění na vytvořeném díle, které má své nesporné hodnoty v žebříčku české a v jistém smyslu i slovenské literatury.

Ale není všem záhadám a domněnkám konec. Datum narození 5. února 1820 ve Vídni se rovněž zpochybňuje, dokonce i ta Vídeň; badatel Jaroslav Šůla uvádí, že se narodila na neznámém místě 2. května 1818.

A teď si řeknou maturanti, proč se máme učit fakta, nejsou-li jistá. Neučte se je, přečtete si dílo. Třeba *Babičku*.

Největší zádrhel máme za sebou a teď už jen v kostce k faktům. Vdala se podle dokumentů v sedmnácti za charakterního člověka, úředníka finanční stráže a vlastence Josefa Němce, člověka svou povahou založeného zcela jinak, navíc o patnáct let staršího.

Božena Němcová byla od útlého věku výjimečná, chytrá, krásná, ambiciózní, v dospělosti jí imponovali muži, kteří dovedli prosazovat své myšlenky, kteří akceptovali poetickou podstatu života; cítila se přitahována pražskou vlasteneckou společností, nenechávaly

ji chladnou společenské poměry, učarovala jí literatura a brzy se v ní začala nejen orientovat, ale i psát. Měla bohatý citový život, který naplňovala postupnými vztahy k několika mužům. Život v manželství po počátečních šťastných letech nebyl bez problémů, rodina se často stěhovala, nejprve po českých městech, až zakotvila v Praze. Němcům se narodily čtyři děti. Pro časté neshody s nadřízenými, v jejichž podloží bylo Josefovo nedostatečně loajální smýšlení, byl manžel přeložen z Prahy do Uher; tam ho už jeho žena doprovázet odmítla. Do Prahy se vrátil už bez práce, roku 1857 byl penzionován.

Navštívit ho na Slovensko zajela Božena Němcová v rozmezí let 1851 – 1855 třikrát, čtvrtou cestu věnovala jen svému sběratelství. Přibližně mezi svou třetí a čtvrtou cestou začala psát jako lék na žal po smrti milovaného syna *Babičku*; vyšla roku 1855.

Naši maturanti, pokud se jich na tuho knihu zeptáte, potutelně se usmívají. V Česku patří k základním, je tak všeobecně známá, že ji mají od narození pod kůží, takže ji ani nečtou. Stokrát slyšeli její obsah, stokrát četli o vlastnostech té staré ženy, laskavé babičky naší velké spisovatelky, viděli ji ve filmu, všechno o ní vědí, a to jim k maturitě stačí. A pak jsou ti, kteří knížku přečtou, a k tomu, že o ní vědí, přijde přidaná hodnota: sevřené hrdlo, husí kůže, zčervenale tváře; to dělá s člověkem láska (nejpodstatnější pojem, o němž je tady vlastně pořád řeč). Je jí v té knize mnoho, navíc kniha umí lásku vzbudit, k ušlechtilé Barunce, k nešťastné Viktorce, dokonce i k dobročinné vrchnosti, paní kněžně a její schovance, a samozřejmě k dobrotivé a obětavé babičce, která děti naučila vnímat přírodu, vážit si rodného kraje, prožívat jeho zvyky a obyčeje, naučila je milovat pohádky...

Kromě *Babičky* napsala Božena Němcová mnoho národopisných a cestopisných črt, obrazů, novel, editovala lidové hádanky, zpěvníčky krajových popěvků a písní, napsala a v českých almanaších publikovala některé z povídek: *Chudí lidé, Dobrý člověk, Karla, Pan učitel, Divá Bára, V zámku a podzámčí*, a tak dále...

F. X. Šalda, přední český kritik předválečného období, nepřipustil, na rozdíl od Zdeňka Nejedlého, který později považoval Němcovou za předchůdkyni socialistického realismu, že Němcová je realista, pro její víru v lásku a Boha ji přirovnává k Tolstému nebo k vizi Rousseauovské (s tím nesouhlasil významný literární historik Václav Černý). Němcová se zajímá o prostého člověka, vynáší jeho vznešenost (to je výraz literárního historika Arne Nováka), neboť podle ní vztahy prostého člověka k bližním určuje láska. Naznačuje těžký život chudiny, ráda by pomohla, láska na to zatím však nestačí. Spisovatelka zároveň opomíjí negativní postavy, jakou je marginální zbohatlý průmyslník nebo zkažený městský floutek z panské Vídně, který se mihne v povídce *Dobrý člověk*; jinak jsou její postavy z vesnic, kam jsou povídky umístěny, a jejich hrdinové jsou ušlechtilí, byť chudí a strádají. Povídky jsou čtivé, je v nich uložen živý obraz národního života.

Co se týče stylu, Němcová se neuchyluje k líčení postav zdoluhavým charakterizováním, jejich vlastnosti

vyplývají přímo z děje a z přímé řeči. Píše živým jazykem, v souladu s prostředím postav užívá různých jazykových vrstev, nevyhýbá se krajovým nářečím (např. z Domažlicka, Podkrkonoší), užívá bohatého slovníku, najdou se výrazy německé, maďarské, latinské i slovenské.

Slovenskému živlu se věnuje například v povídce, která je svou dějovou jednoduchostí jakousi pohlednicí z cest. Je to *Chyže pod horami*, kde se spisovatelka zabývá osobitými slovenskými tradicemi, demonstuje náklonnost Čecha (Bohuš) k Slovákům, dává najevo jeho toulavost, když si za manželku vezme slovenskou dívku (Katka), což by byl pro tehdejší pražskou smetanu šok. Povídku napsala česky, ale dialogy moudře ponechala ve slovenštině.

Za takovou vydatnou látkou jezdila Božena Němcová na Slovensko. Její čtyři cesty byly zdrojem širokého poznání slovenské kultury, objevu lidových zvyků, obyčejů, ale také lidových písní a krojů, pověstí a pohádek, lidové architektury. Němcová poslouchá dialogy mužů a žen v Miškovci, setkává se s maďarským živlem a jasnozřivě rozlišuje mezi slovenskou a maďarskou mentalitou i kulturou. Zaujala ji témata slovenských pověstí a pohádek, pro českou spisovatelku byla neprobádaná, pozoruhodná a zatím neobjevená.

Božena Němcová se na Slovensku seznámila s mnoha vlastenci, s nimi sdílela myšlenku česko-slovenské vzájemnosti, potkala básníky a intelektuály, kteří ji nejen obdivovali, ale také jí pomáhali. Seznámila se s Jankem Králem, se Samem Chalupkou, který jí poskytl další materiály ke slovenským pohádkám, hmotně jí pomáhal farář Záhorský v Hájniku a postupně několik slovenských rodin. Setkala se i se sběratelem Ludovítem Reussem, který jí slíbil rukopisnou sbírku slovenských pohádek, také s básníkem, spolupracovníkem Ludovíta Štúra a novinářem Jankem Franciscim Rimavským (Štúrovy noviny vycházely na Slovensku od roku 1845), navštívila další slovenské osobnosti a české profesory, kteří v zemi působili, a tak poznávala Slovensko. Za pozoruhodnými lidmi procestovala mnoho míst, střední Pohroní, zastavila se v Banské Štiavnici, která ji zarmoutila těžkými životními poměry tamních havířů, navštívila Zvolen, pobývala v Banské Bystrici, léčila se na Sliachi. O tom všem nadšeně píše přátelům do Prahy.

Při své třetí cestě se usadila s dcerou Dorou a synem Jaroslavem v Balažských Ďarmotech, kde se starala o domácnost, zahradu, chodila tančit, velmi ji uchvátilo vionobraní s cikánskou muzikou. Zdraví podlomené čtyřmi porody bez kvalitní výživy se jí tady zlepšuje. Samozřejmě sbírá národopisný materiál a píše.

Po tomto pobytu na Slovensku napsala pohádku *O dvanácti měsíčkách* a publikovala ji v českém básnickém almanachu *Lada-Niôla*. Velmi známé jsou další dvě – *Sůl nad zlato* a *O bačovi a šarkanu*. Pohádky jsou psány česky, dialogy, jak je u Němcové obvyklé, jsou ve slovenštině.

Už při třetí cestě se dočkala velkých nesnází. Přišel krach s potížemi manžela kvůli politickým postojům, které jsou podobně jako u jeho ženy spojeny s vlaste-

nectvím; je zbaven služby, nedostává plat, má zákaz vycestovat, je mu zadržována korespondence. Proto se jeho žena nedozví podstatné věci o nemoci jejich dítěte a teprve po uvolnění přístupu k dopisům se narychlo vrací do Prahy, ale už bohužel k smrtelnému loži talentovaného syna Hynka. Nemoci podlehl dva dny po jejím návratu, 19. října 1853.

Při čtvrté cestě měla velké finanční starosti, ale také potíže s vydáním pasu, úřady kladly všemožné překážky, aby její cestě zabránily. Nakonec odcestovala. V témže roce jí vychází *Babička* (1855).

Božena Němcová se v počátečních fázích svého sběratelství na Slovensku setkala s velkým obdivem, její zájem o slovenskou kulturu byl provázen chloubovou a hrdostí; Slovinci mohli nabídnout něco jedinečného, pozoruhodného, co měli do té doby za samozřejmé, a byli na to právem hrdí. Mezi její první a čtvrtou cestou na Slovensko uplynulo několik let a slovenští intelektuálové si během nich uvědomovali, oč české spisovatelce jde, začali chápat, že je jejich národní bohatství prostřednictvím české spisovatelky na vývoz (řečeno dnešním jazykem) a začali být ve vztahu k ní opatrní. Případá mi, že je svým zájmem tak trochu popíchlá, vyprovokovala k činnosti, jako by to, co je doma, bylo pro ně běžné a přirozené, až teprve zájem zvenčí domácí skutečnost zhodnotil.

Šlo to ruku v ruce s jazykovými konflikty, kdy se v nedávné minulosti za spisovný jazyk střídavě považovala čeština s pokusy o slovenštinu, a jež od snah Bernolákových, přes Kollára s Šafaříkem k vrcholu, kterým byl Ludovít Štúr, vyústily v odluku slovenštiny od českého jazyka (1843), což se nesetkalo v Čechách ani hned na Slovensku s všeobecným pochopením. Padesátá léta tím byla citelně poznamenána a právě v tom období navštěvovala Slovensko česká spisovatelka s velkým zájmem vynést na světlo slovenskou národní kulturu, vystavit ji v plném světle a v českém jazyce v Čechách.

V růstu a uvědomování slovenských intelektuálů se také náhled na působení české spisovatelky na Slovensku měnil. Od lásky ke korektnosti. Takže se nakonec k mnoha slíbeným materiálům, které jí přátelé slíbili, nedostala. To však nezchladilo její nadšení a dále koncipuje knihu slovenských pohádek. Měla další plány, ráda by sestavila slovensko-český slovník a s dalšími autory plánovala encyklopedii o životě na Slovensku. Podoba knihy *Slovenské pohádky a pověsti* se začala rýsovat. K vy-

dání došlo v Čechách roku 1858. (*České Národní báchorky a pověsti* vycházely po svazcích v letech 1845 – 1855.) Kromě *Slovenských pohádek a pověstí* napsala a publikovala cestopisné a národopisné obrazy, črty, drobnosti, vzpomínky apod. Svou prací ovlivnila tvorbu Martina Kukučína a Jozefa Gregora Tajovského. Literární historik Miloš Tomčík napsal, že včas objevila poklad slovenského folkloru a přišla se svými publikacemi dříve než Slovák Pavel Dobšinský s *Prostonárodními slovenskými pověstmi*.

Snad je třeba uvést, že život Boženy Němcové měl přes všechnu radostnou tvořivost a nadšení tragické rysy. Nejen smrt dítěte a vlastní těžká nemoc, která ji stravovala, ale zároveň malé pochopení jejích tužeb jak ze strany muže, tak nakonec i od pražské vlastenecké společnosti a od dříve přátelsky nakloněných přátel, mužů i žen. Nemohli jí odpustit, že dovedla žít jistou dobu bez manžela (co vy na to, emancipované ženy?), že dovedla okouzlit nejednoho muže (jak s ní cítím, někteří chtěli po ní něco podstatně jiného, než by si byla přála), že se stýkala s pokrokovými studenty (bože, zásobník krásy se s léty tak tenčí!), vyčítali jí, že odmítla návrhy, jak si přivydělat na živobytí (tolik měla v úmyslu říci, tak málo času bylo), když muž rodinu uživit nestačil; stále jí chyběly peníze, trpěla nouzí a nerozpakovala se opakovaně žádat přátele o pomoc. Trápil jí i samotný vztah k manželovi, který byl bez jiskry, bez potěšující vzrušivosti, navíc plný konfliktů a nezdědka i násilí (kam se poděla láska?).

V lednu roku 1862, dva roky po svých čtyřicátých narozeninách, spisovatelka zemřela. Zasloužila by si věnec na rakev, podobný, jako dostal od ní básník a spisovatel Karel Havlíček Borovský, který ve vzájemnosti se Slovák viděl posilu pro český národ, věnec, který sama nepoložila, tradovaný omyl je i to, že to byl věnec trnový. Božena Němcová právě trnový věnec kromě vavřínového na své rakvi měla mít.

* * *

Kdo jste při čtení zpozorovali nějaké ty pihy, bude dobré, uchýlíte-li se přímo ke zdroji, kterou je spisovatelčina korespondence. Psala si docela hustě ze Slovenska s Prahou i z Čech se Slovenskem. A kdo by potřeboval názor kovaných literárních historiků, vězte, že ve fondu českých literárně kritických děl se nabízí nesčetně pozoruhodných titulů.

PhDr. Lydie Romanská